

Apie Lietuvos etnologijos istoriją

VIDA SAVONIAKAITĖ

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: svida@kti.mii.lt

Aktuali diskusija apie etnologijos metodologiją vyksta tarp Baltijos šalių etnologų ir antropologų. Istorškai Lietuvos etnologijos ir antropologijos diskursai patyrė Vokietijos ir Rusijos etnologijos tradicijų įtaką. Pirmiausia Lietuvos etnologijai turėjo įtakos Vokietijoje gerai žinomas kultūrinis istorinis metodas ir *Volkskunde* studijos. Vėliau etnologinius tyrimus formavo sovietinė ideologija. Etnografija buvo apibrėžta kaip istorijos mokslo šaka, tyrinėjanti tautų materialinę ir dvasinę kultūrą. Istorinio materializmo ideologija ribojo jos problematiką. Lietuvos etnologijos moksle istoriškai kito lauko tyrimų metodologija ir praktika. Pagrindiniai metodologiniai požiūriai, kaip tyrinėti etniškumą, vietines ypatybes, nacionalinį savitumą, namų ūkį, simbolius, liaudies meną ir nacionalinės kultūros vertybes, skyrėsi. Tuo tarpu tarp visų etnologinių ir šiuolaikinių antropologinių požiūrių diskursų rasime nemažai bendrumų, kai tyrinėjama kasdienybės istorija, regioninė kultūra ar kita. Straipsnyje nagrinėsime, kokia istoriškai yra vokiškosios etnologijos ir rusiškosios etnografijos įtaka Lietuvos etnologijos diskursams.

Raktažodžiai: Europos etnologija, Lietuvos etnologijos metodologija, etnografija, *Volkskunde*

IVADAS

Europoje požiūris į etnologiją ir antropologiją, kultūros studijas ir kultūros istoriją yra nevienodas. Europos valstybės su stipria kolonijine praeitimi siekia sukurti globalią antropologiją, o mažos kolonijinės tautos stengiasi atskleisti „savo senovišką vidų“, studijuodamos folklorą ar tautos kultūrinę antropologiją. Ši tradicija vadinama Europos etnologija. Lietuvos etnologijos mokslas istoriškai siejasi su šia tradicija. Darome prielaidą, kad Lietuvos etnologijos diskursai, pakitę ar paveikti mokslo palikimo, leidžia mums giliau atskleisti reiškinius per pačių žmonių mąstymo, suvokimo prizmę ir įvairiapusiškai pažvelgti į tiriamą objektą.

Straipsnyje nagrinėsiu *Volkskunde* ir sovietinės etnografijos poveikį Lietuvos etnologijos mokslui, atskleisiu, kaip XX a. Europos etnologijos istorijoje mažos tautos tyrė savo kultūrą. „Europos etnologijos kūrimas buvo stulbinantis pavyzdys, kaip įvairios humanitarinių ir socialinių mokslų disciplinos buvo atsitiktinai sukurtos ir paveiktos politinio bei kultūrinio susidomėjimo praeitimi“¹. Kalbėdama apie vokiškosios etnologijos tradicijos įtaką lietuvių etnologijai turiu galvoje vokiškai kalbančių Europos etnologų *Volkskunde* diskursus, rusiškosios – Sovietų Sąjungos etnografijos įtaką.

---

¹ O. Löfgren, Past and Present in European Ethnology: a Swedish Perspective, *Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2001, t. 1(10), p. 85.

Mano tikslas yra apibrėžti pagrindines XX a. I pusės vokiškai kalbančių Europos etnologų ir sovietinės etnografijos metodologines kryptis, kurios turėjo įtakos tolesnei etnologijos raidai Lietuvoje. Apžvelgsiu, kaip kito pagrindiniai tapatybės tyrimų aspektai, etnografinių lauko tyrimų ir stebėtojų pozicijos.

ETNOLOGIJA XX A. I PUSĖJE

XX a. pradžioje Lietuvos etnologija turėjo dvi kryptis. Keliautojų stebėjimai, baltų genčių, kaimo žmonių aprašymai, mokslo draugijų veikla – visa tai klojo pamatus Lietuvos etnologijai jau nuo pirmųjų rašytinių šaltinių apie Lietuvą. Šie etnografiniai tyrimai buvo pirmieji etnologijos mokslo žingsniai. XX a. pradžioje iš Krokuvos į Vilniaus universitetą atvykę Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa ir Kazimierz Moszyński etnografiniuose tyrimuose vadovavosi aprašomąja stebėjimo metodika². To meto kritiniai evolucionistai³ etnografiniais lauko tyrimais, medžiagos kaupimu, tradicijų aprašinėjimu, gausia komparatyvistine medžiaga siekė išstudijuoti ir parodyti konkrečios vietovės kultūros savitumus. Juozas Baldauskas, dirbęs Kauno Vytauto Didžiojo universitete, analizavo kultūros rūšis ir „kultūringųjų tautų“ formas. Pirmaisiais etnologais laikė kalbininkus. Etnologijos sričiai priskyrė liaudies materialinę, socialinę ir dvasinę kultūrą. Jis skyrė etnologiją nuo etnikos (ar *tautotyros*), kurią vadino civilizacijos, papročių, senienų istorija⁴. Nagrinėjo jos ypatumus germanų ir slavų kraštuose.

Antrosios etnologijos mokslo krypties atstovai tolo nuo materialių dalykų ir vadovavosi kultūriniu istoriniu metodu. Tarpukariu Kauno Vytauto Didžiojo universiteto etnografinėse ekspedicijose Jonas Balys rinko savitus lietuviškus papročius ir gilinosi į *Volkskunde* sąvoką (jis studijavo Vienos universitete). Mokslininkas atskleidė liaudiškos mąstysenos peripetijas, susijusias su žmogaus gyvenimo ciklais bei kalendoriniais papročiais⁵. Šie folkloro, liaudiškos išminties tyrimai buvo panašūs į atliekamus kitose Europos šalyse.

Volkskunde mokslinės sampratos atsiradimą vokiečių etnologas Wolfgangas Kaschuba siejo su romantizmo filosofijos dvasia. Nacionalinės demokratijos mintys ir revoliuciniai XIX a. judėjimai kėlė naujus socialinius klausimus visuomenėje: kas mes esame, iš kur atėjome ir kur esame dabar. *Volkskunde* mokslo diskursus glaudžiai siejo su topografija, statistika ir gyventojų užimtumu, namų ūkiu ir geografija, religingumu, šventėmis ir prietarais. Etninės paradigmos turėjo etnocentristinį požiūrį. Vokietijoje subjektyviais instrumentalistiniais metodais pozityviai buvo renkama etnografinė medžiaga, tyrėjų įspūdžiai tiek savose, tiek ir svetimose visuomenėse⁶. Lietuvoje taip pat buvo fiksuojamos regioninės ir nacionalinės Lietuvos liaudies žmonių tradicijos, užrašinėjami posakiai, pasakos, materialinės gėrybės, mintys (kaip mitinis pasaulis), ritualai (kaip kultūros formos). Metodologiškai *Volkskunde* tyrimais buvo siekiama atskleisti nacionalinį tautos charakterį.

Šie etnologų darbai glaudžiai siejosi su nacionalinės kultūros kūrimu. Jie tapo puikiu šaltiniu ar vadovu nacionalinės kultūros politikos vykdytojams. Kultūros išskirtinumo, unika-

² C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa, *Kilka uwag i wiadomości o etnografii województwa Wileńskiego, Wilno i Ziemia Wileńska*, Wilno: Wydawnictwo wojewódzkiego komitetu regionalnego, 1930, t. 1, s. 173–218; K. Moszyński, *Kultura ludowa słowian*, Warszawa: Książka i Wiedza, 1967.

³ P. Dundulienė, *Etnografijos mokslas Vilniaus universitete*, Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1978; V. Čiubrinskas, *Sovietmečio iššūkiai Lietuvos etnologijai: disciplina, ideologija ir patriotizmas, Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2001, t. 1(10), p. 99–117.

⁴ Dr. J. Baldauskas, *Etnika ir kiti*, Kaunas, 1939, p. 3–5.

⁵ J. Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, Vilnius: Mintis, 1993.

⁶ W. Kaschuba, *Einführung in die Europäische Ethnologie*, München: Beck, 2003, S. 29–39.

lumo idėjas greitai pagavo nacionalinės kultūros puoselėtojai ir kūrėjai. Jonas Basanavičius kvietė eiti į liaudį ir aprašyti jos savitos ir unikalios kultūros ypatybes, paveldą bei meną⁷. Lietuvos etnologija, etnografiniai lauko tyrimai buvo nukreipti į kaimo materialinės kultūros aprašymus bei papročių fiksavimą. Kitose Europos šalyse tokie kultūros objektai jau buvo ištyrinėti kur kas išsamiau. Valstybingumo atkūrimas, Atgimimo idėjos ir nacionalinės kultūros kūrimas buvo rimtos priežastys, skatinusios etnologinių tyrimų plėtotę. Jų svarba buvo aukštinama Lietuvoje. Daugelio nacionalinių universitetų istorijos, meno istorijos, geografijos ir literatūros projektų tikslas buvo atrasti, surinkti, parodyti ir analizuoti nacionalinę liaudies kultūrą⁸. Švedijoje, Vokietijoje etnologų kultūros paveldo studijos taip pat glaudžiai siejosi su nacionalizmo politika.

Volkskunde tyrimai laikyti praktiniu mokslu. Atsirado tokie moksliniai terminai kaip „etnologinė visuomenė“, taip pat ir pirmieji *Volkerkunde* muziejai⁹. XIX a. pabaigoje išryškėjęs stiprus ryšys tarp *Volk* ir *Natur* įvaizdžių dar ilgai buvo pastebimas Lietuvos etnologijoje. Lietuvos etnologijos tyrimuose, kaip ir Prancūzijoje, vyravo „naturdiskursai“, o tuo pačiu metu Anglijoje atsiradę „herojų diskursai“ ir *Volkerkunde* tyrimų idėjos, raginančios tyrinėti kitas tautas ir kultūras, buvo svetimos. Lietuvoje buvo kviečiama tirti ir populiarinti savą kultūrą.

Pozityvizmo filosofijos dvasia paženklintas *Volkskunde* susidomėjimas namų ūkio tyrimais turi sąsają su įvairiais etnologijos diskursais. Lietuvos etnologijoje rasime Karlo Polanyi, kuriam įtakos turėjo Aristotelis, Vico, Lewis H. Morgano ir Ferdinando Töennies teiginius patvirtinančių faktų, kad istorinis pasikeitimas nuo „įtvirtintos“ prie „neįtvirtintos“ ekonomikos buvo destruktivus¹⁰. Etnologijos tyrimai kryo į namų ūkio, amatų ir liaudies meno raidos bei savitumų tyrimus. Šie tyrimų klausimai įsiliedavo į praktinio mokslo sritį, buvo siekiama platinti liaudišką patirtį ir atgaivinti senuosius amatus. Kaip teigė Adamsas Kuperis, „kiekviena kultūra savaip priima realybę“¹¹.

POSŪKIS Į ETNOGRAFIJĄ

Sovietinio laikotarpio etnologinis tyrimas įgavo ideologinių atspalvių ir beveik atsisakė *Volkskunde* sąvokos analizės, nes „tautotyra“ laikė buržuaziniu mokslu. Etnologija buvo pakeista etnografija, kuri apibrėžta kaip istorijos mokslo šaka, tyrinėjanti tautų (dažniausiai buvo vartojamas terminas „liaudies“) materialinės, dvasinės bei visuomeninės kultūros bruožus. Istorinio materializmo ideologija kvietė tyrinėti liaudies materialinę kultūrą, darbo klasės papročius ir pan., tačiau etnografinių lauko tyrimų per daug nepakeitė – buvo paplitę etnografiniai klausimynai, kuriuose akcentuojama reiškinių kilmė, laikas, vieta. Daugeliui Lietuvos tyrėjų¹² buvo svarbu užfiksuoti kultūros kaitos procesus.

Metodologiniu požiūriu mokslas buvo kuriamas pagal istorinio materializmo principus. Istorizmas buvo susietas su evoliucionizmu, reikalavusiu liaudies materialinės ir dvasinės

⁷ Dr. J. Basanavičius, Apie tautodaile IV Lietuvių Dailės Parodoje, *Viltis*, 1910, Nr. 41, 42, 43, 44.

⁸ O. Löfgren, *ibid.*

⁹ W. Kaschuba, *op. cit.*, p. 49–51.

¹⁰ K. Polanyi, *The Great Transformation*, New York: Rinehart, cit. iš S. Gudeman, *The Anthropology of Economy*, Oxford: Blackwell, 2001, p. 17.

¹¹ A. Kuper, *Comparison and Contextualization: Reflections on South Africa*, A. Gingrich and R. G. Fox ed., *Anthropology by Comparison*, London and New York: Routledge, 2002, p. 143–166.

¹² R. Merkienė, *Gyventųjų ūkis XVI a. – XX a. pirmojoje pusėje: etninės kultūros ištakos*, Vilnius: Mokslas, 1989; V. Milius, *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė–XX a. pirmoji pusė)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1991; A. Vyšniauskaitė, Lietuvos valstiečių linininkystė, *Iš Lietuvos kultūros istorijos*, Vilnius: Mokslas, 1977, t. 9, p. 7–138.

kultūros studijas pritaikyti visuomeninės santvarkos evoliucijai. Etnografai analizavo *ūkinis-kultūrinis* tipus bei *istorines-geografines* sritis, kurie buvo suprantami kaip gamybos būdo nulemtos raidos stadijos¹³. Sovietmečio etnografijoje plačiai taikytas istorinis lyginamasis ir istorinis tipologinis metodai. Siekta nustatyti etnografinių realiųjų tipus ir jų arealus.

Etnografijos moksle buvo plačiai paplitusi Julijano Bromlejaus etnoso kultūros visumos samprata, kad etniškumas yra stipri, dialektiška šerdis, jis išlieka per kartas, atlaiko socialinių formų įvairovę; „etninės kultūros nederama maišyti su etnoso visumos kultūra“¹⁴; etnokultūrinė informacija plaukia nesąmoningai ir sąmoningai. Etnografijoje buvo orientuojamasi į materialinės kultūros tyrimus.

Regiami Pabaltijo atlasai¹⁵ diktavo tyrimo metodologiją – buvo pasirenkami vienodais atstumais nutolę geografiniai taškai, kuriuose rinkta etnografinė patirtis. Skyrėsi pats tyrimų objektas. Buvo stengiamasi užfiksuoti nykstančios kultūros objektų savitumus, atrasti kultūrinių arealų ribas, žvelgti, kaip tos ribos kinta, kaip niveliuojasi jų kontūrai. Ilgainiui ne tiek buvo renkama medžiaga apie egzistuojančius dalykus, kiek užrašinėjami atsiminimai apie „liaudies tradicijas“.

Kita vertus, to meto etnologiniuose tyrimuose atrasime bendrumų su kitų Europos šalių moksliniais tyrimais. Atlasai rengti Lenkijoje, Suomijoje ir kt. Izidoriaus Butkevičiaus tyrimai buvo panašūs į Norvegijoje vykdytuosius – jis atskleidė XX a. II pusėje buvusias „visų lygių valdžios institucijų kryptingas sąsajas ir tos veiklos teigiamas ir neigiamas pasekmes Lietuvos kaimui“¹⁶. Reginos Merkienės teigimu, Pranė Dundulienė vengė nuoseklaus istorizmo, skirtingai nuo daugelio Sovietų Sąjungos etnografų, „etninę kultūrą tyrė kaip visos tautos kultūrą, į vientisą visumą sulydydama dvare ir kaime gyvavusius reiškinius“¹⁷.

Etnografiniai lauko tyrimų klausimynai buvo sudaromi remiantis pozityvizmo metodologija. Siekta surinkti kuo daugiau duomenų apie kultūros istoriją ir paveldą. Sovietiniu laikotarpiu etnografiniai klausimynai apėmė platesnį klausimų ratą. Pasikeitė nagrinėjami objektai, lyginant juos su *Volkskunde* tyrimais. Nuo tautos išskirtinumo tyrimų buvo linkstama į materialinės ir dvasinės kultūros savitumų ir raidos tyrimus. Pozityvizmas natūraliai formavo mokslininkų siekį sukaupti pakankamai objektyvių, patikimų duomenų, kad būtų galima kurti, pritaikyti ar patvirtinti mokslines hipotezes ar teorijas.

Nacionalizmas pasireiškė siekiu etnografiniais tyrimais fiksuoti savitus kultūros elementus, išlaikyti savąją tapatybę ir taip šiek tiek atsispirti masinei socializmo kultūros invazijai. Tai buvo savotiška nacionalizmo raiška, besitęsianti nuo XX a. pradžios. Nacionalinis kultūros savitumas buvo konstruojamas remiantis kaimiškėmis ar liaudiškėmis tradicijomis. Šie etnografinių tyrimų ir stebėjimų duomenys ilgainiui tapo neįkainojamu Lietuvos masinės kultūros istoriniu paveldu, nes jai tyrinėti politinės aplinkybės nebuvo palankios.

Nuo kritinio evoliucionizmo ir *Volkskunde* tyrimų sovietmečiu etnografija tapo savarankišku mokslu ar, kitais žodžiais tariant, savotišku etnologijos sinonimu. Vyravo istorinė tiriamojo objekto analizė. Etnografinėje lauko tyrimų praktikoje taip pat buvo įsišaknijęs istorinis požiūris. Mažai dėmesio kreipta į kultūros dalykus kaip socialinius faktus.

¹³ V. Čiubrinškas, *ibid.*, p. 104.

¹⁴ Й. В. Бромлей, *Очерки теории этноса*, Москва: Наука, 1983, с. 123, 111.

¹⁵ Г. С. Маслова (состав.), *Историко-этнографический атлас Прибалтики, Одежда*, Рига: Зинатне, 1986; Г. С. Маслова (состав.), *Историко-этнографический атлас Прибалтики, Земледелие*, Вильнюс: Мокслас, 1986.

¹⁶ I. R. Merkienė, Izidoriaus Butkevičiaus įnašas į Lietuvos etnologiją, *Mūsų praeitis*, 2001, Nr. 7, p. 140–141.

¹⁷ I. R. Merkienė, Pratarė, Pranė Dundulienė, *Senieji lietuvių šeimos papročiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 6–12.

Ilgainiui pozityvizmo tradiciją paveikė lietuvių, dirbančių išeivijoje, semiotikos tyrimai. Algirdo Juliaus Greimo¹⁸ ir Marijos Gimbutienės¹⁹ darbai skatino Lietuvos mokslininkus etnografiniuose lauko tyrimuose domėtis kultūros reiškinių simbolika. Tyrinėtos įvairios dvasinio gyvenimo reikšmės. Jų istorinės ribos kartais romantizuojant buvo nukeliamos į daug ankstesnes epochas. Sovietiniu laikotarpiu buvo gerai žinomi Vokietijos etnologo Gerhardo Bauerio darbai²⁰, orientuoti į tautos savitumo, primenančio *Volkskunde* diskursus, taip pat ir ekonominių reiškinių bei ekonominių procesų raidos tyrimus, kurie buvo būdingi tiek *Volkskunde*, tiek ir sovietinei etnografijai.

ETNOLOGIJOS MOKSLO DISKURSAI XX A. PABAIGOJE

XX a. pabaigoje Lietuvos etnologija plėtojosi mokslo istorinio palikimo rėmuose. Nuo 1970-ųjų Europos etnologijoje plito kasdienybės tyrimai, kuriuos vaizdingai apibūdino Orvaras Löfgrenas: „pažvelkime į kasdienybę kaip į kultūros rezistencijos ir kūrimo vietą“²¹. Tokioje kasdienybėje žmonių tapatybės yra veikiamos ir formuojamos pačių įvairiausių šiuolaikinės globalizacijos procesų. Nepaisant to, Lietuvos etnologijos tyrimuose išliko svarbūs lokalumo, lokalsios istorijos tyrimai, vienaip ar kitaip besisiejantys su istorinėmis mokslo įtakomis.

Šiuolaikinė Lietuvos etnologija buvo veikiamą tiek *Volkskunde*, tiek ir sovietinės etnografijos diskursų, kurie siejosi su žmonių ir gamtos, materialinės kultūros raidos arealiniais tyrimais, darbo žmonių ir ekonominių formacijų savitumų paieškomis, statistikos metodų taikymu. Pavyzdžiui, Regina Merkienė etnologijos objektą nagrinėja kaip istorinį reiškinį, savitą etninės kultūros tipologinį darinį, kultūrinio arealo dalį, regioninio tapatumo išraišką, kultūrinio konteksto išdavą ar kultūros difuzijos padarinį ir pan. Į etninės kultūros kaitą žvelgė per „vertikaliai, horizontaliai ir trajektoriskai sklindančios gamybinės patirties elementų perimamumą ir tipologinių arealų susidarymą“²². Etnokultūriniu tapatumu ji laikė tautos kultūros tąsą naujame laiko tarpsnyje. Tai nėra mechaniskas praeities kultūros pakartojimas, greičiau kultūros reiškinų transformuotos formos arba nauji jų pavidalai, tarp kurių kaskart įsiterpia naujovės. Jų kilmė gali būti labai sena, tik Lietuvą jos pasiekė neseniai; taip pat jos gali būti visiškai nauji įvairiuose net nesusisiekiančiuose kraštuose plintantys dalykai²³. Remiantis individualizuotais etninio kultūrinio ir psichologinio tapatumo elementais tirta dabartinės Latvijos lietuvių bendruomenės padėtis²⁴. Lietuvių etninio identiteto, etninės kultūros tyrimuose labai svarbi vieta buvo skiriama istoriškumui, erdvėje buvo apibrėžiamos konkrečiau laikotarpio savitos kultūros formos.

Etnografiniame lauko tyrime išliko itin reikšmingas kultūros reiškinio aprašymas ir jo savitumo atskleidimas konkrečioje vietovėje ar regione²⁵. Istoriskai turėdamas kritinio

¹⁸ A. J. Greimas, *Semiotika*, Vilnius: Mintis, 1989.

¹⁹ M. Gimbutas, *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art, Memoirs of the American Folklore Society*, vol. 49, Philadelphia, 1958.

²⁰ G. Bauer, *Gesellschaft und Weltbild im Baltischen Traditionsmilieu*, Heidelberg, 1972.

²¹ O. Löfgren, *ibid.*, p. 90–91.

²² R. Merkienė, *Gyvulių ūkis...*

²³ I. R. Merkienė, *Atmosferos valdymo būdai Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje. Etnokultūrinio tapatumo savybės, Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. Etnologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992, 1993, 1995*, I. R. Merkienė (sud.), Vilnius: Mokslo aidai, 1999, p. 209.

²⁴ I. R. Merkienė, R. Paukštytė-Šaknienė, V. Savoniakaitė, Ž. Bernardas Šaknys, *Pietryčių Latvijos lietuviai*, Vilnius: Versus aureus, 2005; Ž. Šaknys, *Pietryčių Latvijos lietuviai: kultūra, etniškumas ir bendraamžių bendrija, Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2001, t. 1(10), p. 231–251.

²⁵ V. Milius, *op. cit.*, A. Vyšniauskaitė, *Lietuvos valstiečių linininkystė*; R. Merkienė, *Gyvulių ūkis...*

evoliucionizmo, kultūrinio istorizmo, pozityvizmo pagrindus, kuriuose galima išvelgti Bronislawo Malinowskio²⁶ sukonstruotą etnografinio „žinojimo“ paradigmą, etnografinių lauko tyrimų diskursas krypo į kasdienybės tyrimus.

Šiuolaikinis mokslas įvairiai pateikia sąvokų „etniškumas“, „lokalumas“, „vietinis“ objektivumą ir subjektyvumą. Vienais atvejais minėtos sampratos sunkiai apibrėžiamos, o kitais akcentuojamos kaip sociokultūrinė realybė. Etnologui vis sunkiau apibrėžti regioninės kultūros elementus per pliuralistinį sąvokų suvokimą²⁷. „Etniškumo“ dalykų lieka vis mažiau. Šiuolaikinę kultūrą yra lengviau apibrėžti kaip vietinį reiškinį²⁸. Etnologija parodo greitai besikeičiančią visuomenę ir kultūrą, primenančią mums Zygmunto Baumano „kultūrą kaip praktiką“ ir kultūros ženklų daugiareikšmiškumą²⁹, kintanti³⁰ informacijos srautuose. Kultūros ženklai³¹ yra perkuriami pagal naujas gyvenimo aplinkybes, naujus tikslus ir poreikius. Nacionalinės kultūros formavimo procesuose daugelyje valstybių³² atsiranda savitos kultūros sąsajų su kultūros paveldu.

Etnografiniai lauko tyrimai, dažnai vadinami tiesiog etnografija, laikomi etnologinių ir antropologinių tyrimų šerdimi. Anot Clifordo Geertzo, etnografiją interpretuoja paties žmogaus kalba ir pasakojimai bei paties tyrėjo požiūris³³. W. Kaschubos žodžiais, itin svarbi tampa „stebėtojo pozicija“³⁴. Metodologinis diskursas – pažvelgti į save savo pačių akimis – yra tęsiamas etnografiniuose lauko tyrimuose. Pavyzdžiui, etnografiniame lauko tyrime numatytose vietovėse siekiama apklausti įvairaus amžiaus, lyties, išsilavinimo bei tautybės žmones (siekiant palyginti, kaip vyksta kultūros asimiliacija globaliuose kultūros ir informacijos srautuose). Stengiamasi prakalbinti vietinius gyventojus. Metodologiškai pokalbis yra nukreipiamas pagal tuos pačius klausimus. Kartais interviu virsta laisvu pokalbiu, kuris pateikia įdomių duomenų platesniais, glaudžiai besisijiančiais su klausimyne „Lokaliuos bendruomenės“³⁵ išvardytais klausimais. Nagrinėta, kokie gi yra Aukštaitijoje, Dzūkijoje ir Suvalkijoje gyvenančių žmonių kultūros išskirtiniai bruožai? Ar skirtingai save identifikuoja dabartinės Dzūkijos ir Suvalkijos gyventojai? Gilintasi į vietinių gyventojų savimonę, požiūrį į šeimos tradicijas ir kultūrą, namų ūkio ekonomiką, gyvenimą bei verslus. Aukštaičių tyrimas rodo, kaip gerai žinomi kultūrinės tapatybės dėmenys – kalba, meilė savo kraštui, kuriame gyvenama, gimtinės, šeimos šaknų vertinimai – išskiria Lietuvos gyventojus³⁶. Lietuvoje išliko regioninė tapatybės samprata, paremta sušiuolaikintomis etni-

²⁶ B. Malinowski, *The Ethnography of Malinowski. The Trobriand Islands 1915–1918*, London: Routledge & Kegan Paul, 1979.

²⁷ A. P. Cohen, *Self Consciousness. An Alternative Anthropology of Identity*, London and New York: Routledge, 2000.

²⁸ M. Castells, *The Power of Identity*, Oxford: Blackwell, 2000.

²⁹ Z. Bauman, *Globalizacija. Pasekmės žmogui*, Vilnius: Apostrofa, 2007.

³⁰ D. Miller and D. Slater, *The Internet. An Ethnographic Approach*, Oxford: Berg, 2001.

³¹ V. Savoniakaitė, Traditional Textiles and Economic Development: Lithuanian Groups in Latvia's Border Regions, *Culture and Economy: Contemporary Perspectives*, U. Kockel (ed.), Aldershot and Burlington, VT: Ashgate, 2002, p. 110–124.

³² M. Melhuus, Issues of relevance: anthropology and the challenges of cross-cultural comparison, *Anthropology, by Comparison*, A. Gingrich and R. G. Fox (ed.), London and New York: Routledge, 2002, p. 70–91.

³³ C. Geertz, *Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books, 1973, p. 20.

³⁴ W. Kaschuba, op. cit., p. 252.

³⁵ V. Savoniakaitė, *Lokaliuos bendruomenės*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007.

³⁶ V. Savoniakaitė, Bendra, bet sava: apie šiuolaikinius aukštaičius, R. Paukštytė-Šaknienė, V. Savoniakaitė, Ž. Šaknys, I. Šidiškienė, *Lietuvių kultūra. Aukštaitijos papročiai*, Vilnius: LII leidykla, 2007, p. 169–207.

nėmis ribomis. Vyresnio amžiaus žmonės išsako etnokultūrinius stereotipus apie skirtingų Lietuvos regionų gyventojus. Šiais klausimais žmonių nuomonės labai įvairios, kaip ir jų savitos savimonės apibrėžimų istorinės ištakos. Jaunų žmonių pasirinkimas laisvėja, keičiasi jų pažinimo galimybės ir tapatybės. Išsiskiria racionalus suvalkiečio ryšys su žeme. Namų ekonomikos, tradicinių verslų kultūrinius savitumus formuoja daugelis su dabartine šalies ekonomika besisiejiančių veiksmų ir kultūros paveldo elementų.

XX a. pabaigoje išsiskiria šiuolaikinių etnologų ir antropologų, pastaruoju dešimtmečiu besistengiančių naujai apibrėžti savo mokslinių tyrimų ir metodologijos ribas, pozicijos. Etninės kultūros objektų analizė atranda savo vietą kasdienybės erdvėje³⁷. Etnologų ar antropologų tyrimų klausimai³⁸ dažnai artimi istorikų, kalbininkų ar sociologų tyrimams. Skiriasi jų tyrinėjimų metodologija – etnografinis lauko ir sociologinis tyrimas. Etnologų ir antropologų tyrimuose ryškėja skirtingi diskursai į nagrinėjamo objekto santykį su istoriškumu, lokalumu, kultūros perimamumu, įvairiais etninės ar liaudies kultūros apibrėžimais. Antropologams artimesni socialinių faktų tyrimai. Tai kartais nulemia įvairių etnografinio lauko tyrimo metodologiją.

Šiuolaikinės etnografijos lauko tyrimams turi įtakos posūkis į socialinės istorijos, socialinių faktų tyrimų problemas. Jie tampa ypač pliuralistiniai. Šiuolaikinių Lietuvos etnologijos ir antropologijos etnografinių lauko tyrimų įvairūs požiūriai ir metodai papildoma vienas kitą. Antropologai domisi ir svetimos bendruomenės, individų ar visuomenės kultūros ypatybėmis. Jų darbuose atsiranda naujų temų.

IŠVADOS

XX a. I pusėje Lietuvos etnologijai turėjo įtakos *Vokskunde* tyrimai, kuriems metodologiškai artimi yra Jono Balio mokslo darbai. Jie padėjo pagrindus ir folkloro studijų tradicijai Lietuvoje. Buvo siekiama užfiksuoti ir populiarinti paprastų kaimo žmonių išmintį, mentalitetą, jų papročius ir unikalią kultūrą. Lietuvoje etnologija ir etnografija, kaip moksliniai diskursai, istoriškai yra artimai susiję su nacionalinės kultūros kūrimu.

Bendra mokslininkų rengimo sistema visoje Sovietų Sąjungoje, bendri Baltijos šalių kultūrinių etnografinių arealų tyrimai, griežti ideologiniai metodologiniai reikalavimai paliko ryškių pėdsakų Lietuvos etnologijos mokslo problematikoje ir metodologijoje.

Naujieji etnologijos studijų diskursai apima platesnį tiriamų problemų ratą, mokslininkų požiūris tapo įvairiapusiškesnis. Naujos gyvenimo aplinkybės diktuoja naujas mokslines aktualijas. Pastaruoju dešimtmečiu Lietuvoje, kaip ir kitose Baltijos šalyse, etnologijos ir antropologijos mokslai metodologiniu požiūriu išlaiko bendrumą ir kartu vis ryškiau stengiasi apibrėžti metodologinius skirtumus. Naujų etnologijos mokslinių tyrimų diskursai apima platesnių problemų spektrą ar plačiau atveria klasikinius etnologijos mokslo studijų klausimus. Atsirandanti visiškai nauja antropologų tyrimų problematika ir metodologija keičia ir etnografinį lauko tyrimą. Kinta mokslinių sąvokų apibrėžimai, kartu etnografinių lauko tyrimų metodai bei metodologija, „etnografijos“ samprata.

Gauta 2007 12 07
Parengta 2008 01 03

³⁷ A. Čepaitienė, Įvadas į kasdienybės studijas: kasdienybė kaip kultūrą tvarkanti erdvė, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005, t. 5(14), p. 11–26.

³⁸ P. Kalnius, Aukštaitiškumas lietuviškosios tapatybės kontekste, *Aukštaičių tapatumo paieškos*, V. Vasiulskaitė (sud.), Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2006, p. 71.

VIDA SAVONIAKAITĖ

Rethinking history of Lithuanian ethnology

Summary

One of the current debates among ethnologists and anthropologists in the Baltic States is focused on the place and methodology of ethnology. Throughout history, Lithuanian ethnological and anthropological approaches were related to both German and Russian traditions of ethnological science. First, Lithuanian ethnology was influenced by German ethnologists and used the cultural historical method in *Volkskunde* studies. Ethnology was a very national science. During the Soviet period, ethnographic research acquired ideological overtones and almost gave up the analysis of the *Volkskunde* concept. 'Ethnography' was defined as a branch of the historical science that studied characteristics of material, spiritual and social cultures of nations. The ideology of historical materialism influenced ethnographic issues. On the one hand, ethnology in these countries applied some different views in historical ethnographical practices. Certain methodological approaches in Lithuanian research of ethnic localities and peculiarities, national thought, home economy, symbols, art, and values of national culture differ. On the other hand, there are similarities between all ethnological and current anthropological approaches in the analysis of the history of everyday life, construction and deconstruction of regional culture, and some other issues. The aim of our research was to study the influence of German and Russian ethnological tradition on ethnological and anthropological discourses in Lithuania.

In the first half of the 20th century, Lithuanian ethnology was influenced by the *Volkskunde* concept. Research of Jonas Balys, who studied in the University of Vienna and whose works influenced the tradition of folklore studies in Lithuania, is considered *Volkskunde* research. It tried to record and spread popular wisdom, the mentality of ordinary countryside people, their customs and unique culture which was particularly related to folklore tradition. In Lithuania, 'ethnology' and 'ethnography' as scientific concepts are historically closely related to the construction of national culture.

In the Soviet times, the common system of researchers' training throughout the whole Soviet Union, joint research of cultural ethnographic areas of the Baltic countries, strict ideological methodological requirements left a clear footmark in the problems and methodology of the science of ethnology in Lithuania. Historiographically, these roots had a long-term effect on changing contemporary approaches of ethnologists. European nations with strong colonial traditions tended to create a global anthropology, whereas late, small colonial nations turned to discover "their primitives within", either in the form of folklore studies or as a more general cultural anthropology of a nation. Today, this tradition is labelled 'European Ethnology'. Discourses of new scientific ethnological studies cover a wider range of problems or a wider discussion of classical research questions about the science of ethnology. The definitions of scientific concepts are changing of their own accord.